

FILOZOFIAI ÉRTEKEZÉSEK HELYETT — REGÉNY

Május 31-én volt tíz esztendeje annak, hogy Hermann Broch meghalt. A bécsi *Forum* című folyóirat az évforduló alkalmából több írást közöl a ma már klasszikus osztrák íróról, a Kafka-Muzil-Broch hármas utolsó tagjáról, aki váratlanul, üstökösként emelkedett föl a modern világirodalom legmagasabb csúcsára. A *Forum* cikkei közül Daniel Brody, a svájci *Rhein-Verlag* tulajdonosának visszaemlékezéseiből idézünk, már csak azért is, mert nemcsak az író egyéniségéről ad érdekes képet, hanem mert ő számol be Broch gyors magasbatorésének háttéréről is.

Broch nagyon későn lépett a világirodalom színpadára, de már első lépései — 1930 tavaszán történtek — biztosak, magabizóak voltak. A *Rhein-Verlag* ekkor kapta meg két kötetének kéziratát és a mellékelt kísérőlevelet, amelyben Hermann Broch azt írta, hogy a *Die Schlafwandler*-nak ugyanannál a kiadónál kellene megjelennie, aki Joyce *Ulysses*-ét kiadta. Daniel Brody, a kiadóvállalat tulajdonosa, eddig csak a folyóiratokban találkozott Broch nevével, s kételkedve vetette föl a kérdést, vajon a filozófiai tanulmányokat író Broch azonos-e azzal a Brochhal, aki közvetlenül Joyce mellett jelöli ki a maga helyét. Amikor azonban olvasni kezdte a kéziratot, az írás nyelve és újszerűsége nyomban magával ragadta, és máris döntött: kiadja a kéziratot. Volt azonban néhány észrevétele, s úgy találta helyesnek, ha véleményét élőszóval, közvetlenül mondja el Brochnak. Elutazott hát Bécsbe. Broch ekkor szülei házában lakott. Évek óta vezette apjának szövőgyárát, de éppen ekkor készült föl hagyni ezzel a munkával, hogy kizárólag az írásnak szentelhesse magát.

A kiadóval folytatott beszélgetés során Broch elmondotta, feladatát abban látja, hogy újra maga helyére állítsa az *értékítélet* (*Wertbegriff*) fogalmát, ami az egész világon uralkodó zűrzavarban már-már veszendőbe ment. S mivel az értékítélet fogalmát nem tudta filozófiai vagy tudományos értekezések útján népszerűsíteni, elhatározta, hogy egy újszerű regénnyel fordul az olvasóközönséghez.

A kiadó észrevételeit figyelmesen meghallgatta, majd a beszélgetésből kialakult vita után megállapodtak, hogy Broch befeljezi a *Die Schlafwandler* már készülő harmadik kötetét is.

Bródi leírása szerint az akkori Broch elegáns, ötvenéves, kissé gömnyedt testtartású férfi volt, koromfekete. Élénk tekintetű szemé minden szónak külön hangsúlyt adott. Magatartása éppen olyan volt, mint írói felfogása.

„Meghatóan szerény embert volt — írja Brody —, nyoma sem volt benne semmiféle költői modorosságnak; üzleti téren a véglete-kig korrekt, viszont részletekbe menő beleszólást követelt magá-nak mindabba, ami könyveinek kiadására vonatkozott.”

A könyvkiadó és az író összebarátkoztak, kölcsönösen meg-meglátogatták egymást, s így Brody közvetlen közletről láthatta, hogyan él és dolgozik Hermann Broch.

Munkával, tevékenységgel teli élet volt ez — állapítja meg Brody. — Broch fáradhatatlanul írt és rengeteget olvasott, nem-csak szépirodalmat, hanem filozófiai és tudományos műveket is. Rajongott a zenéért, a festészetért, szeretett utazni, és svájci útjait gyakran szakította meg, hogy megnézze azokat a helyeket is, ahol még sohasem járt. Két ellentétes tevékenység között őrlődött: vígjátékokat írt, meg filozófiai és pszichológiai műveket. Szeren-csére mindig fegyelmezett tudott maradni, s csökönnyösen ragasz-kodott a megkezdett dolgok befejezéséhez, így hát a *Rhein-Ver-lag* hamarosan megjelentethette a *Die Schlafwandler* mindhárom kötetét, majd a *Die unbekannte Grösse* (Ismeretlen nagyság), a *Der Bergroman* (Hegyi regény) és végül a *Vergils Tod* (Vergilius halála) című könyveket.

A NYUGATI VILÁG ÍRÓI ÉLŐGÁRDÁJA

Majorca szigetén, Formentorban, a városka közelében lévő szállodában nemrégiben egy nem mindennapi bíráló bizottság ült össze: 27 francia, német, angol, spanyol, olasz és amerikai könyvkiadó és író, hogy elsőízben döntsenek a könyvkiadók nem-zetközi díjának odaítéléséről. Nemcsak a bíráló bizottság nem-zetiségi összetétele volt feltűnő, szokatlan a díj célkitűzése is: a tízezerdolláros jutalmat egy fejlődőképes írónak kell megkapnia. tehát olyasvalakinek, aki még, vagy már alkot — méghozzá a jövő irodalmát. A bíráló bizottság munkája a nyilvánosság előtt zajlott le — ez is egyik furcsasága a díj odaítéléséről szóló sza-bályzatnak —, s így, az *Express* jelentése alapján, módunkban van az irodalmi eseményről beszámolni.

A bíráló bizottság munkája annál érdekesebb, mert a zsűri tagjai között valóban számottevő könyvkiadók foglaltak helyet: a spanyol *Barral*, az olasz *Einaudi*, a francia *Gallimard*, az ame-rikai *Grove*, az angol *Nicolson & Weidenfeld*, a német *Rowohlt* — és nem kevésbé ismert írók: Alberto Moravia, Elio Vittorini, Camillo José Cela, Iris Murdoch és Michel Butor. Amint a nevekből joggal lehet következtetni, a vita igen magas színvonalon mozgott, ami ez esetben azt is jelenti, hogy egy-egy nemzet kép-viselői nem honfitársaik jelölését szorgalmazták. Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy Michel Butor az alig ismert Michel Leiris francia író, a *L'Age de l'homme* (Az emberi kor) című mű alkotójának érdemeit hangoztatta, sem pedig az, hogy Moravia lelkenző előadást tartott az olasz Carlo Emilio Gadda kétségbe-vont érdemeiről. Nem mert Hans Magnus Enzensberger az angol Henry Greent vette védelmébe, „aki rendkívül egyszerű módon kutat az igazság után”, és a „modernizált individualizmust” építi, sem az, hogy a francia Roger Caillois Borgesét, a „meta-fizikai elbeszélés újjáteremtőjét”, vagy talán megteremtőjét dic-sérte, s így az sem változtatott a fent megállapított tényen, hogy az olasz Italo Calvino az amerikai Saul Bellow mellett, Elio Vittorini pedig a francia Marguerite Duras-ra szavazott, az ame-rikai Max Schorer meg Samuel Beckett mellett kardoskodott.

A szavazás Beckettnek és Borgesének juttatta a pálmát, mi azonban valamennyi jelöltet felsoroljuk, hogy lássuk, kik azok az írók, akiktől a nyugati világ rendkívül tekintélyes írói és kiadótestülete a legtöbbet várja. A lista — a szavazatok sorrendjében — a következő: Samuel Beckett, Franciaország; Max Frisch, Svájc; Alejo Carpentier, Kuba; Henry Miller, USA; Alain Robbe-Grillet, Franciaország; Carlo Emilio Gadda, Olaszország; Elsa Morante, Olaszország; Michel Leiris, Franciaország; James Baldwin, USA; Carlo Cassola, Olaszország; Juan Rulfo, Spanyolország; Marguerite Duras, Franciaország; Colin MacInne, Anglia; John D. Salinger, USA; Nathalie Sarraute, Franciaország.

SZELLEMLIDÉZÉS

A *Preuves* melegen ajánlja olvasóinak azt a könyvet, amely a lengyel zsidók szenvedéseiről számol be. Erre különösen azért van szükség, mert azt a sok szörnyűséget, ami ebben a könyvben főlhalmozódik, valóban súlyos megpróbáltatás magunkba fogadni, viszont ez kötelességünk, és hisszük, hogy hasonló törekvések készítették Anna Langfust is, hogy megírja háborús visszaemlékezéseit, amelyeket a párizsi *Gallimard* kiadóvállalat *Le sel et le soufre* (Só és kén) címen jelentetett meg. Nem irodalom ez a könyv, hanem bizonyíték. Egyetlen ember — az író — élményeit tárja az olvasó elé.

Anna Langfus korán ment férjhez, és gyermeki biztonságerzettel aludt férje mellett, amikor egy éjszaka bekopogtattak hozzájuk, és férjét elvitték. Ez az esemény váratlanul, de véglegesen a borzalmak világába taszította a fiatalasszonyt.

— A halálélelem, a felnőttek jó ismerőse, fogott ekkor kézen — írja.

Nemsokára találkozott férjével — most már mindketten fogásban voltak. Sok más emberrel együtt egy városnegyedbe zsúfolták őket, ahol az utcákat tüskésdrótsövény kerítette körül, ahol a rendőrség minden pillanatban bekopogtatható — és be is kopogtatott —, és megölt mindenkit, akinek nem volt munkakönyve, és ahol a legjobb esetben is csak újságpapírral letakart holttestek közönséges forgalmi akadályok voltak. A fiatal párnak sikerült megszöknie ebből a pokolból. Egy családnál húzódtak meg, egy kis szobácskában, amelynek ablakredőnye mindig le volt eresztve. Itt újabb keservekkel ismerkedtek meg — Anna Langfus szüleinek halálhírével egyidejűleg kiderült, hogy zsarolóbanda karmai közé kerültek. Újabb szökés következett, ezúttal ki a földekre, az erdőbe. A telet is a vadonban töltötték, a hideg és az éhség mindennapos társaságában. Mégis elfogták őket. Egy jól nevelt, illedelmes tiszt rendszeres kínzásoknak vetette őket alá. Férjét, feleséget külön-külön cellába zárták, s körülöttük szakadatlanul kiáltoztak, üvöltöztek, sírtak, hörögtek. A folyosókon halálsápadt, kopaszra borotvált rabok vonszolták magukat, nyomukban kínzóik, akik úgy kényszerítették ki a vallomást az anyákból, hogy szemük láttára gyötörték halálra gyermekeiket. Végül, egy reggel, Anna Langfus, a cella ablakán lopva kikandikálva, megpillantotta férje holttestét az udvaron. Őt egy másik fogházba szállították, s nem maradt más hátra számára, mint a várakozás. Egyik cellatársnője csupa seb volt, nem tudott leülni, éjjel-nappal csak állt vagy térdelt. A börtön női őrei kulcseszmókkal verték foglyaik fejét. A foglyok kettesével aludtak egy-

egy priccsen, s egyáltalán nem volt ritkaság, hogy csak reggel döbbsenek rá: egy holttest mellett töltötték az éjszakát. Hír sehonnan sem érkezett, mert a börtön — valami női kolostor lehetett — szabályai rendkívül szigorúak, könyörtelenek voltak, az elszigeteltség teljes, az egész élet pedig olyan volt, mintha valami szadista démon agyalta volna ki. A fiatal nőt végül is a háború ragadta ki a börtönből, a háború, amely nyomorúságba döntötte.

Anna Langfus most, 15 évvel szörnyű élményei után, neki látott a szellemidézésnek, hogy szavakba öntse mindazt, amit átélt.

AZ ÚJ SIMENON

Az, amit George Simenonnal kapcsolatban már régen sejtettünk, lassanként valósággá válik: a bűnökkel teli élet festője, a sokáig csak kivételes termékenységeért tisztelt író most magasabb kritériumokat igényel. Párizsban — csaknem egyidejűleg — három könyv jelent meg róla. Bernard de Fallois: *George Simenon* címmel, Quentin Ritzen: *Simenon, avocat de l'homme* (Simenon, az ember védőügyvédje) címmel, Roger Stéphane: *Le Dossier Simenon* (A Simenon ügy) címmel írt az ismert íróról.

Roger Stéphane interjút is csinált Simenonnal, s az írást az Arts közli. Arra a kérdésre, hogy idegengyűlölő-e, Simenon érelyes visszautasítással válaszolt. Kijelentette, hogy minden ilyen feltevés abszurdum, mert hogyan gyűlölhet bárkit — akár idegent is — az az ember, akinek magának sincs hazája, hol Franciaországban, hol Amerikában, hol meg Svájcban él. Amikor pedig Stéphane azzal érvelt, hogy a Simenon-regényekben az idegenek rendszerint sötét alakok, Simenon helyesbített: „Nyomorúságos, de nem sötét alakok — ami nagyon is különböző dolog. Majd hozzátette, hogy Liége-ben, szülőhelyén, hajdan sok orosz forradalmár egyetemi hallgató telepedett meg. Földönfutók voltak. Azok, akik egy árnyalattal jobb anyagi helyzetben voltak, Párizsba mentek, a vagyonosak pedig Londonba.

— Liége-ben olcsó volt az élet, ide jöttek hát a legszegényebbek. Nemcsak láttam őket, velük együtt éltem. Szervezetük havonta 30 frankot juttatott nekik, s tanulmányaik befejeztével ezt is vissza kellett fizetniök. Nem tudom — folytatta Simenon —, milyen mértékben van tisztában azzal, mennyit ért annak idején a havi harminc frank. Kifizethették lakásukat — leginkább többbedmagukkal laktak egy szobában —, és naponta egy tojást vehettek rajta. Napjaik, estéik a forradalomról és az irodalomról folytatott vitákban teltek el. Ők vettek rá, hogy Dosztojevskijt, Gogolt és Csehovot olvassam, tehát szellemi életem megformálódását nekik köszönhetem.

Arra a kérdésre, hogy hatott-e reá Balzac, Simenon tagadólag válaszolt:

— Semmi közösséget sem érzek Balzackal, hacsak nem azt, hogy nagyjából ugyanannyi könyvet írtam, mint ő. Balzacot lélektani szempontból is úgyszólván kizárólag a pénz, az ambíció és azok a társadalmi kérdések érdekelték, amelyek számomra idegenek. Amit én írok, az teljes ellentétben áll Balzackal. Én sohasem foglalkoztam a pénz és az ambíció problémájával — mondotta Simenon, majd hozzátette, hogy Balzacnál a környezet a hős szolgálatában áll. — Én másképpen csinálom: regényeim hősei a környezet termékei, s ezt — úgy vélem — az oroszoktól tanultam.

EUROPÁN BELÜL

Az *inside* szó angolul annyit jelent, hogy belül, benne. John Gunther amerikai újságíró ezt a szót választotta az országokról és a világrészekről írott tanulmányainak címéül, ezzel is hangsúlyozva szemléletének módját. Most van 25 éve annak, hogy Gunther első „inside-könyve” megjelent, és a *Harper's Magazine* ezt az alkalmat használja föl, hogy közölje Gunther visszaemlékezéseit.

A feljegyzések századunk negyedik évtizedének első esztendeivel kezdődnek, amikor Gunther a chicágói *Daily News* bécsi tudósítója volt, s mint ilyen, közép-európai és balkáni szakértőnek számított. Közreműködött a *Not Be Repeated* (Nehogy megismétlődjék) című könyv megírásában. A könyv az európai helyzetet tükrözte —, de nem volt sikere. A fiasco nem szegte kedvét a *Harper & Brothers* könyvkiadó vállalat tagjainak, és egy Európáról szóló újabb könyv kiadását határozták el azzal, hogy ezt már csak egy ember írja meg. Kellő érdeklődés után arra a meggyőződésre jutottak, hogy erre a munkára John Gunther lesz a legalkalmasabb, és 1934-ben föl is kínálták neki a munkát. Gunther visszariadt a nagy feladattól, amikor azonban ugyanennek az évnek őszén New Yorkban járt, és találkozott a kiadóvállalat képviselőivel, a *Harper & Brothers* újabb ajánlatot tett. Gunther ezúttal is elutasította, és később, hogy végleg megszabaduljon a zaklatástól, kijelentette, a könyv megírásáért legalább 5000 dollárt kell kapnia. Legnagyobb meglepetésére a könyvkiadó képviselője szó nélkül elfogadta az ajánlatot, és már másnap eléje tette, aláírásra, a kész szerződést. Így — mondhatni véletlenül — kezdte meg Gunther hat terjedelmes könyvből álló sorozatának megírását. A könyveket később többször is kiadták, és összesen 29 nyelvre fordították le.

A szerződés aláírása után Gunther visszatért Bécsbe, és lázas munkához fogott. Szerencsétlenségére éppen ekkor helyezték át Londonba, ahol mint újságírónak sokkal több dolga volt, s ezenfelül jóval nehezebben mozdulhatott el az angol fővárosból, mint Bécsből. Az abesszin háború dúlt ebben az időben, és ekkor zajlottak le Angliában a községi választások is. Gunther egész nap az újságírás foglalta le, csak éjszaka és vasárnaponként dolgozhatott a könyvön. Pedig sietnie kellett, mert az írás részletei nagyon is időszerűek voltak. 1935 végén fejezte be a könyvet, de alighogy az első íveket kinyomták, máris változtatni kellett a szövegen, hiszen a körülmények sem maradtak változatlanok (az angol kormány élére — például — éppen ekkor került Samuel Hoare helyére Anthony Eden), 1936 februárjában mégis ott volt minden amerikai könyvkereskedés kirakatában az *Inside Europe* (Európán belül).

Gunther, hogy úgy mondjuk, rájött a könyvírás ízére, és búcsút mondott az újságírásnak. 1937-ben Ázsiába utazott, hogy anyagot gyűjtsön következő könyve — *Inside Asia* — megírásához. Sok anyagi gondja volt, mert noha nagy tiszteletdíjat kapott, és kiadója előlegekkel is bőségesen ellátta, zsebe mégsem győzte a méregdrága utazgatás költségeit. Rendkívüli tudósítónak szegődött el, s kényszerűségből újra riportokat írt, kénytelen volt olyan anyagok után futkosni, amire könyvében egyáltalán nem volt szükség. Mégsem tört le: megírta könyvét, s mindjárt utána hozzáfogott a harmadikhoz, amely Afrikáról szólt (*Inside Africa*). Ezt követte az *Inside Latin America*, az *Inside USA* és az *Inside Russia*.

Gunther hangsúlyozza, hogy a legtöbb bajt a szülőföldjéről szóló könyv megírása okozta. Tizenhárom hónapon át utazgatott

az USA államaiban, majd 14 hónapot fordított a könyv megírására. Viszont 1947 óta, amikor megjelent, az *Inside USA* szüntelenül eladásban van, Amerika látogatói útikalauzként vásárolják és forgatják.

A KITARTÁS DIADALA

A *Neue Deutsche Heft*e című német folyóirat legutóbbi két száma Konrad Kellen Thomas Mannról szóló visszaemlékezéseit közli arról az időszokról, amikor Kellen — 1941-től 1943-ig — a nagy író titkára volt. Az emigráció éveit voltak ezek, Thomas Mann azonban — állapítja meg Kellen —, idegenben is korrekt világfi maradt, még családi körben sem volt bizalmas, megtartotta a megfelelő távolságot és a fegyelmet. Kellen beszámol Thomas Mann és fivére, Heinrich Mann találkozásairól is. Beszélgetéseik — mondja Kellen — két újonnan összeismerkedett egyetemi tanár társalgásához hasonlítottak. Jellemzőként még föl-említi Klaus Mann kijelentését, amely szerint az apjával elfogyasztott ebédekre, vacsorákra szellemileg fel kell készülnie.

— Mindig keresek egy témát — mondotta —, különben megtörténik velem, hogy nem tudok beszélgetni apámmal.

Thomas Mann valami különös, személytelen viszonyt alakított ki maga és fiai között, és úgy beszélt hozzátartozóinak cikkeiről vagy regényeiről, mintha egy vadidegen író művéről vitakozna.

Kellen titkári teendői heti három délutánra szorítkoztak. Ilyenkor végezte el a nagy író hivatalos levelezését és fordította beszédeit és politikai vitacikkeit angolra. A fontosabb és személyli vonatkozású leveleket Thomas Mann mindig maga írta meg.

Ennek az együttműködésnek színhelye a Pacific Palisades nevű szép, kényelmes ház volt, ahova Mann 1940-ben, Princetown-ból költözött. A számára épített villa abban is különbözött a környező épületektől, hogy egy két szobából álló szárnyat ragasztottak hozzá, ahol Thomas Mann tartózkodott. Pontosan 9 órakor ült íróasztalához. Mindig tollal írt, az írógépet nem szerette, és této-vázás nélkül folytatta a kéziratot azon a helyen, ahol az előző napon abbahagyta. Mindennap 12 óráig dolgozott — erről a szokásáról útközben, a szállodákban és a pulmankocsikban sem tett le. 1941 nyarán, nagy tetralógiáján dolgozva, mindennap két-három oldalt írt, és a kéziratot a titkár másolta le. A bibliai Józsefről szóló regény — akárcsak Mann többi munkája — látszólag minden terv nélkül íródott. Thomas Mann sohasem csinált előzetes vázlatot vagy összefoglalást. Kéziratai szinte maguktól gyarapodtak, kényelmes ütemben, sietség nélkül, a szavak az író szándékával, gondolataival összhangban folytak tollából, minden mondata sajtókész volt, olyan pontosan kidolgozott, mint egy futószalagon készült iparcikk. Munkája végeztével Thomas Mann rövid sétára ment kutyájával, majd ebédhez ült. Bőségesen evett. Ebéd után a rövid ideig tartó, de szinte kötelező pihenés következett — Thomas Mann a „nap cezurájának” nevezte a pihenéssel töltött időt —, de már három órakor diktált vagy olvasott. Estig folyt a munka, s az író csak ekkor kapcsolódott be a ház életébe. Képességeivel, lehetőségeivel, úgy látszik, teljesen tisztában volt, a dicséretet kételkedve fogadta, az óvatosan tált bírálatra pedig rá sem hederített. Viszont nem egyszer tört le, ha nem ment a munka. A József és a fáraó közötti párbeszéd

sehogy sem tetszett neki, s emiatt lehangolt volt. Legszámottevébb művének a József-tetralógiát tartotta — tíz éven át dolgozott rajta —, és szeretne volna, ha a regény központi jelentőségű eseménye méltó lenne a nagy műhöz, szándékát azonban nem tudta megvalósítani. Kellen egy alkalommal megkérdezte, hogyan jellemezné ezt a hatalmas munkát. Mann így felelt:

— Hogyan? A kitartás diadala!